

Episkenion 1 (junio 2013)
nunca es siempre en teatro

ISSN: 2340-4485

Els actors, els oblidats

Els Montaner en la memòria de Paterna¹

Remei Miralles

RESUMEN: Estudio de una familia de actores valencianos, los Montaner, que pasan del teatro de aficionados al teatro profesional. A través de dicho estudio se examinan también los mecanismos de aprendizaje de la profesión de actor, así como la vida teatral de Paterna, la localidad de la que la familia Montaner es originaria.

PALABRAS CLAVE: Historia del actor; teatro valenciano; Germán Montaner; Paterna.

ABSTRACT: A study of a family of valencian actors, called Montaner, who turned to be professionals from amateur actors. This study also examines the mechanisms of learning actor's profession, as well as the theatrical life of Paterna, the place which Montaner's family come from.

KEY WORDS: Actor's history; valencian theatre; Germán Montaner; Paterna

Germà Montaner, un nom per a tres generacions

Al Teatre Olympia de València, del 14 al 18 de maig del 2003 es va representar l'obra *Ar-sénico, por favor* de Joseph Kesselring en versió i direcció del director de cine Gonzalo Suárez. Entre els noms del repartiment figurava el de Germà Montaner. Als seua 68 anys continuava sent un professional amb molt d'ofici. Però poques persones coneixen que la seua professió li va venir d'una vocació familiar que naix a Paterna. El seu avi Germà Montaner era un destacat actor i director de la companyia d'aficionats. Son pare Germà Montaner aconseguiria la fama

1. Aquest estudi va obtenir el *Premi d'investigació Ajuntament de Paterna* el 2003 i va ser publicat a la revista *Alborgí. Quadern de lletres i estudis de Paterna*, número 6, Paterna, Ajuntament de Paterna. Regidoria de Promoció Lingüística, 2004. Una versió en castellà va aparèixer, així mateix, a *Stochomythia*, número 9 (2009). Es reedita ara amb lleugeres modificacions, tot tenint en compte que Germán Montaner va morir el primer de febrer del 2004.

com a actor galant molt aviat i va ser dels primers alumnes que decidiren estudiar interpretació a València. Sens dubte que de la tradició familiar interpretativa li va quedar al nét molta gesticulació i espontaneïtat a l'hora de caracteritzar els personatges.

Aquesta família centenària és una mostra més de les moltes que han anat descobrint una afició primer i un ofici després. En molts pobles valencians es troben famílies que han deixat en herència l'interés per l'escena als fills i als néts. Les famílies de més vocació professional acabaren per recalar en la capital. Com a exemple de famílies d'actors valencians que s'establirien a Madrid podríem citar la de Jaime Rivelles, Rafael Rivelles i Amparo Rivelles, com també la d'Abelardo Merlo, Ismael Merlo, María Luisa Merlo i Amparo Larrañaga Merlo i, per descomptat, la de Julia i Emilio Gutiérrez Caba, néts de Leocadia Alba. Quan el 1840 es publica *El Teatro de Valencia, desde su origen hasta nuestros días*, l'autor Lluís Lamarca, censor de teatres i oficial major de la Diputació, escrivia el següent:

Si el teatro es como se ha dicho la obra maestra de la civilización, fuerza será convenir en que esta progresó con rapidez en nuestra patria, y llegó brevemente a mui subido grado; porque pocos son en verdad los pueblos que pueden blasonar de haber precedido a Valencia en el cultivo de este ramo de la bella literatura, ni de haber dado el ser en los primeros tiempos á tan crecido número de escelentes ingenios [...] parece que sin temeridad puede discurrirse que las representaciones escénicas son más antiguas en Valencia que en ningún otro pueblo de España.²

La cita ens evidencia una realitat en la història del poble valencià. Si València compta amb el Teatre Principal (1832) i amb el Teatre Princesa (1853); Paterna, també, és una mostra molt representativa d'aquesta tradició perquè amb una població de poc més de cinc mil habitants, albergava a començaments del segle XX dos grans edificis per a teatre i cinema, el Teatre Capri (1924) i el Gran Teatre (1928).

Probablement la història fóra molt semblant en cadascuna de les més de quaranta poblacions de la comarca de l'Horta que envolten la ciutat de València. La personalitat geogràfica, econòmica, social i cultural de les famílies de llauradors valencians portava la identitat de la terra de la que menjaven, en la que les transformacions de la vida agrària eren lentíssimes; sobretot, en una societat com la del segle XIX en la qual el rellotge de la història caminava al mateix ritme que el dels carruatges que transitaven per l'horta.

Són nombrosos els testimonis literaris que ens parlen de l'afició dels valencians al teatre, des de les obres narratives de Blasco Ibáñez i de Bernat Morales Sanmartín fins als sainets de Bernat i Baldoví, Rafael Maria Liern, Eduard Escalante i Francesc Palanca i Roca. Ara bé, si el paisatge urbà i humà de l'horta és molt homogeni, no podem dir el mateix a l'hora de mirar el present teatral d'aquestes poblacions que no han evolucionat de forma similar en les qüestions referides a l'àmbit de la cultura escènica. Justament això és el que ens fa pensar que

2. LAMARCA, LUIS, *el Teatro en Valencia, desde su origen hasta nuestros días*, Valencia, Imprenta de J. Ferrer de Orga, 1840, pp. 7-8.

a Paterna les probabilitats i les possibilitats de mantenir una tradició havien de ser de major complexitat que, sens dubte, en altres localitats de la comarca de l'Horta.

En el present, podríem afirmar que la història teatral de la ciutat de Paterna és paradigmàtica perquè ha conservat els vestigis de la seua memòria. És un clar testimoni del que ha estat el passat en les poblacions agràries on les societats de llauradors assajaven i estrenaven les funcions de música i de teatre. És un exemple cívic perquè ha sabut mantenir i recuperar els dos teatres històrics. I al llarg dels anys, alguns dels seus veïns han mostrat vocació per l'art escènic, anant molt més enllà de l'espai local.

Per això, té interès conèixer el passat. I quan falten documents i testimonis només podem trobar un laberint de silencis que deixen sense respondre alguns interrogants com, per exemple: per què s'hi han conservat els teatres quan s'han enderrocats en moltes poblacions? Per què es necessitaren dos edificis de grans dimensions? Per què apareixen dos excel·lents empresaris, Miguel i Vicente Benlloch? Per què hi ha una companyia estable d'actors aficionats dirigida per Germà Montaner i altres? Per què l'actriu Amparo Baró, té com a motiu d'orgull dir que els seus orígens familiars són de Paterna?

Podem desconèixer algunes de les respostes per falta de testimonis escrits o de les persones que podrien recordar els esdeveniments. Però sí podem construir algunes hipòtesis amb criteris de fiabilitat. I per a això, per sort, encara podem comptar amb el coneixement dels fets que ocorregueren a la ciutat de València i a l'Horta.

Una tradició centenària d'interpretació, l'escola valenciana

A l'obra d'Escalante *El trovador en un porxe* (1870) s'escenifica la representació d'un grup d'actors aficionats. La companyia disposa d'un teatret amb decorat, músics i apuntador per poder fer les funcions davant el públic convocat al porxe, el saló gran que es trobava a l'últim pis i que equivaldria a la cambra en altre tipus de vivenda. En un moment donat de l'obra es comenten les dificultats que s'havien de superar per poder recitar les llargues tirades de versos:

TOMASA: Lo más difísil de todo
Pa mi es la prenunsiasión
de siertas palabras...

I més endavant, s'indica la importància que se li donava a la declamació:

TOMASA: ¡Usted si que tiene lotes
para la declamatoria!
GUILLERMO: Eso dicen más de cuatro.
TOMASA: Yo de ustet no me doldría
soltar la peluquería
para tirarme al teatro.³

3. ESCALANTE, Eduard, *Teatre original complet*, ed. Josep Lluís i Rodolf SIRERA, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1995, t. I, pp. 680-681.

La diferència de dicció entre aquests dos personatges ens fa pensar en que no seria gens fàcil arribar a adquirir una naturalitat en la declamació. Els actors valencians havien de passar per un llarg aprenentatge de molts anys, amb moltes hores de preparació i assajos, per a dominar la tècnica. Havien d'aprendre a recitar el vers i aprendre, també, a recitar-lo en castellà sense que la fonètica traïra el seu origen de parla valenciana.

Els actors que aconseguien aquest domini comptaven amb la simpatia de tot el públic i són nombrosos els casos que han quedat en la memòria de la premsa i de les persones. Com és el cas de Germà Montaner de qui Julio Núñez Navarro ha escrit:

Entre aquellos antiguos aficionados no puedo olvidar la actuación por una sola vez y por compromiso (ya era muy mayor) de Germán Montaner, padre, interpretando el papel del astrólogo en «El zapatero y el rey». Tenía una sola escena, pero, qué maravilla de interpretación; qué encanto recitando el verso; qué asombrosa pronunciación del castellano en un labrador de oficio... Fue impresionante.⁴

Els actors aficionats de la ciutat de Valencia tenien al seu abast una oferta riquíssima de teatrets on poder iniciar un aprenentatge d'assajos i actuacions, molts d'ells en cases particulars o en societats i casinos. Quan ja havien adquirit una solidesa actoral intentaven passar a formar part del quadre artístic de les companyies professionals que amb una certa continuïtat actuaven a la ciutat. I quan la vocació i les possibilitats ho consentien s'enrolaven en les gires de les companyies de més èxit. De tot això ens ha quedat un precís testimoni escrit:

Valencia era por entonces cuna de numerosos artistas. Funcionaban infinidad de teatritos de aficionados en los que se formaban actores, lo mismo para el teatro dramático que para el lírico. Aún recordamos que en cierta ocasión un ilustre crítico de Madrid, ponderando el gran número de artistas valencianos que actuaban en los teatros, decía, en una de sus crónicas, que si un día los artistas teatrales valencianos se declarasen en huelga habría que cerrar todos los coliseos españoles, porque raro era el que no tenía en su compañía algún hijo de Valencia.⁵

Tanta era l'afició entre els valencians per actuar, cantar i ballar, que en desembre del 1900 apareix en la revista *El Mundo Artístico*, l'anunci d'una «Gran Agencia Internacional de Espectáculos» a càrrec de D. Ricardo Aparicio. El text publicitari diu:

Invitamos a los artistas de todos los géneros a que se inscriban en nuestra Agencia; que por estar en relaciones con otras del extranjero y con corresponsales en Madrid y provincias, les proporcionará ventajosos contratos y cuantos datos puedan necesitar en su cartera, en

4. NÚÑEZ NAVARRO, Julio, «El teatro de aficionados en Valencia y Paterna», *Festes del Santíssim Crist de la Fe i Sant Vicent Ferrer*, Paterna, 2000, p. 137. Article proporcionat per l'amabilitat del senyor Vicente Cotolí Ibáñez.

5. LLORENTE FALCÓ, T., *Memorias de un sesentón, de mi Valencia de otros tiempos*, Valencia, Federico Doménech S.A., 2001, t. II, p. 23.

las mismas condiciones que las demás casas de esta índole, y con derecho a anunciarse en el semanario.

Asimismo nos ponemos a disposición de las empresas para proporcionarles cuantos artistas necesiten.

Esta casa se encarga de la formación de compañías de ópera, zarzuela, declamación, ecues-tres y cuerpos de baile. Dirección telegráfica: Mundo artístico. Valencia.⁶

La revista dóna molta informació precisa i necessària per al món de les empreses artístiques. Per la seua importància sociològica convé que destaquem l'oferta –i el preu– que feia al públic interessat, perquè reflecteix ben clarament la capacitat emprenedora i el nivell tan complex d'organització que ja fa més d'un segle funcionava a la ciutat de València. És la següent:

Escuelas de Música, Canto y Declamación de El Mundo Artístico.

Se han establecido en la calle de Cadirers 16, entresuelo, bajo la dirección de reputados profesores y una profesora para Señoritas, primer premio del Conservatorio de Madrid. En estas academias sólo se cursará el solfeo, el canto y la declamación, dejando a los alumnos en disposición de debutar en el teatro, si ese es su propósito, facilitándoles el modo de hacerlo, dando una o dos funciones al mes en los teatros de las respectivas localidades (Valencia y Barcelona).

Sólo pueden asistir a estas clases los suscriptores a El Mundo Artístico mediante la insignificante suma de 5 pts al mes. Queda abierta la matrícula todos los días no festivos de 10 a 12 mañana y de 4 a 7 en el local de la misma.⁷

Eixe tipus d'oferta només era possible en la ciutat i per als qui volien viure professionalment del món de l'escenari. En canvi, als pobles, la dinàmica era ben diferent. Allí els aficionats només podien disposar de temps lliure quan acabaven el treball diari. Era aleshores quan havien de reunir-se i organitzar el tipus d'obra que volien representar, preparar el vestuari o llogar-lo, pensar el decorat i planificar els assajos. Tot un repte que enfrontaven amb naturalitat i èxit.

En una entrevista amb Vicentica Casaní, actriu de la companyia de teatre d'aficionats de Paterna, em comentava un fet que considere molt rellevant i, que probablement, s'haurà mantingut a Paterna des de molt antic a resultes d'alguna tradició. Comentava que era una pràctica habitual estrenar al poble les obres de molt d'èxit en les cartelleres dels grans teatres de València on actuaven els actors i actrius famosos. En el seu cas concret, com que havia de representar el mateix personatge que Amparo Rivelles en *Malvaloca* dels Quintero, anaren un grup a veure la representació al teatre Principal de València per a trobar models interpretatius on poder orientar-se. Veure els grans professionals era un desafiament i, també, una forma conscient i atenta de fixar-se en tots els codis dels llenguatges teatrals: gestos, entonació, vestuari, decorats, il·luminació... La imitació i la còpia era una forma més d'assegurar-se un bon

6. *El mundo artístico. Semanario Regional Ilustrado y de teatro*, nº 9, Valencia, 1900.

7. *El Mundo...* exemplar citat.

coneixement, imprescindible en l'assaig i muntatge de l'obra. Tot valia per tal de garantir un bon lluïment que sempre dependria més de la capacitat dels actors aficionats davant el seu públic que de tot allò que pogueren imitar.

Els teatres de Paterna

La fotografia més antiga que tinc documentada de Paterna, trobada a l'Ajuntament de València, és del 1863. Es tracta d'una desfilada militar d'infanteria on hi ha molta gent veient la parada militar. Desconec la data exacta en què es construeix el *Campament* militar; al web villadepaterna.com, en l'apartat de la història del poble, llegim: «En el último tercio del siglo XIX se construyó el Campamento militar, con su campo para ejercicio de tiro de fusiles y cañones».⁸ Com a mínim, doncs, des de fa 140 anys hi ha presència de l'exèrcit al poble de Paterna.

La vida militar tan donada als rituals i a les posades en escena obligaria a una major presència de la música, del teatre líric i del dramàtic en les festivitats. La nova demanda que generarien els militars, garantida i sense fluctuacions, hagué de crear un bon incentiu entre els actors i músics aficionats del poble. I per a aquells que tenien una bona vista per als negocis, unes noves possibilitats laborals. La població dels quarters havia d'ocupar el temps lliure i, res millor que trobaren en el poble una oferta adequada a les seues possibilitats.

En l'article *El teatro de aficionados en Valencia y Paterna*, Julio Núñez cita una notícia del diari *Las Provincias* en què ja es parla de l'existència, en desembre del 1876, d'«un lindo teatrillo» on actua una companyia dirigida per «Vicente Saurí, inteligente aficionado». Així mateix, també confirma amb tota certesa, l'existència del teatre instal·lat al *Círculo Agrícola San Isidro*, que iniciaria les representacions, segons creu probable, al 1903, ara fa cent deu anys.⁹

El local del *Círculo Agrícola San Isidro* disposava d'un escenari molt menut per a poder mantenir-se com una sala digna per a muntatges d'obres amb molts personatges. Els llauradors propietaris i arrendataris, entre ells Germà Montaner, crearen allí els primers quadres artístics per a les festes. Amb el temps, i comptant ja Paterna amb els dos teatres esmentats, se seguia utilitzant el seu saló per a les representacions; però ara el pes més important de les animacions artístiques estava, sobretot, a càrrec dels fills i de la joventut del poble.

On anaven les companyies professionals era al teatre que ja existia des del segle XIX al carrer Godella nº 10, conegut com a carrer Tort. Aquest edifici també es quedaria menut. S'aprofitava el local per a tot tipus d'entreteniments, com a café, per a música, concerts, teatre líric, teatre dramàtic i cinema. Miguel Benlloch, primer, i, després, el seu germà Vicente Benlloch eren els qui administraven i gestionaven el local amb l'ajuda de la tia Paqueta (Francisca Salvador Sebastià), esposa de Vicente Benlloch.¹⁰ En aquest teatre era on, també, actuaven els

8. www.villadepaterna.com, webmaster: J. Alberto López Albiñana. Col·labora: Vicente Cotolí Ibáñez. Dis-sortadament, aquest web no es troba operatiu a hores d'ara.

9. NÚÑEZ, Julio, art. cit.

10. Còpia del *Padrón del Ayuntamiento de Paterna de las personas sujetas al impuesto de cédulas personales*, Arxiu de la Diputació Provincial de València, 1926. Ací és on apareix el seu nom i cognoms,

actors aficionats i entre ells, el seu primer propietari Miguel Benlloch, Germà Montaner (pare), Miguel Mir, Francisco Cañizares, Julio Badenes, Raimundo García, Francisco García, Arturo García, Enrique Guillem José Llavata, León Pons, Francisco Ramón, Manuel Valero. José Molina, Dolores Fabado i Amparo Esteve.

Tal com hem anat dient els espais es quedaven menuts, i havia una necessitat de construir un espai més digne i en consonància amb el creixement que estava experimentant el poble; sobretot en l'època del bon temps, amb l'afluència d'estiuejants. D'eixa necessitat naixeria la idea dels actors aficionats de constituir-se en societat econòmica per a reunir el capital amb què construir un nou teatre. Pensat i fet. Pogueren construir l'edifici com a socis accionistes, però tota una altra cosa era disposar de temps per a gestionar-lo econòmicament i fer-lo rendible quan tots ells havien d'ocupar-se de les terres, del treball i dels oficis dels que vivien.

Havien construït un gran edifici per a l'època, era el Teatro Nuevo, conegut amb diferents noms al llarg de la seua història; com a Teatro de la Unión, Teatro Batán, Teatro Principal i l'últim, ja definitiu, Teatre Capri. I, també, conegut popularment com *La Bombonera* per l'exquisit estil modernista amb que el varen edificar. Volgut i estimat pel seu valor simbòlic. La gent del poble els va ajudar en tot el que podia i recolzà la unió dels socis amb diferents aportacions. Molts eren els qui donaren alguns cèntims i molts els qui posaren l'esforç i el treball de les seues mans per a desmuntar el terreny, a pic i pala; i molts els qui aportaren materials per a que s'alçara aquella construcció que creixia per la unió il·lusionada de tots.

Allí, al caliu del cafè i de l'escenari, els aficionats del poble ja disposaren d'una infraestructura suficient com per atrevir-se amb obres molt més complexes en repartiment i en escenografia. Els socis accionistes, que no pogueren tirar endavant amb la gestió econòmica, acabaren per vendre'l i, definitivament, va ser gestionat per l'empresari teatral Vicente Benlloch¹¹ i la seua dona, la tia Paqueta. Els socis, al remat, tenien el que volien: un teatre modern i nou, de gran capacitat; per això seguiren fent un bon ús del teatre per estrenar els muntatges i es desentengueren de la gestió econòmica que per a ells hauria de ser molt més problemàtica que la gestió artística ja que del teatre no menjaven.

I abans que passaren quatre anys ja obria les portes el *Gran Teatro*. El primer teatre era un model del que havien sigut capaços amb la unió i l'esforç col·lectiu. El segon, era un model de la visió de futur econòmica d'un comerciant. Però, en tots dos casos, els resultats eren magnífics. Al capdavall una molt bona inversió en infraestructures per a la població de la localitat. I una aposta per l'entreteniment, l'oci i la cultura aprofitant la bonança dels feliços anys vint.

Germà Montaner, pare

Al final de la seua vida, quan ja es trobava molt malalt, anava a visitar-lo sempre que podia un jove veí, José Brisa, ara ja també molt major i malalt; però que ha volgut explicar

11. *Escenarios*, «Benlloch empresario de Paterna», n° 7, 5-11-1927.

el que recorda del *tio* Germán abans de la seua mort, ocorreguda el 11 de desembre de 1953. Només li parlava del teatre que feien i li agradava recordar i recitar-li els versos del *Don Juan Tenorio*.¹² Com una representació particular que comptava amb un actor i un únic espectador, en la intimitat del que sap que la vida li passa comptes, el seus records eren per a l'obra que, probablement, més vivències i emocions li havia donat. Com va dir el poeta Jorge Manrique: *Recuerde el alma dormida...*

Nascut el 11 d'octubre de 1882, al carrer Godella, fill de José Montaner García i Rosa Brisa Calatrava, naturals de Paterna.¹³ Vestit sempre de llaurador, amb brusa i gorra. La vivenda, molt a prop de la Torre, una casa molt gran que tenia pis alt i cambra per a les collites. Un bon pati, amb corral per als animals i el carro, i una figuera que tenia arrels en les cases del costat.

Els qui vivien al carrer Godella, després conegut com a Mestre Soler, eren uns autèntics privilegiats. Allí estava el teatre, en el número 10, on actuaven les companyies professionals que feien *bolos* en el poble. I l'únic cinema que hi havia al poble abans que construïren els nous edificis. I allí era, també, on actuaven els aficionats del poble i els estiuejants.

A més a més, en aquell carrer, també, hi havia un bar,¹⁴ en el n° 4, en el pis de la barbera, on pareix ser que es reunien els veïns que comentaven i seguien les idees socialistes. Caldrà suposar que també hi anirien els qui enraonaven sobre la manera de pensar dels republicans i els que no compartien eixes idees. La família dels Montaner, veïna del carrer, era de les que pertanyien a la *gent d'església*. Potser les rivalitats ideològiques no foren molt accentuades per aquells temps, on els veïns també feien vida al carrer, tots junts. En aquells anys, els lligams del veïnat, tots coneguts, eren —pels testimonis escoltats— molt més forts que les ruptures o les diferències.

Serà casualitat o no ho serà? Però en aquell carrer vivien, tenien família o alguna paradeta per a vendre, els qui des de més antic han portat el pes de les aficions artístiques del poble, en el teatre i en la música.

Tal com és el cas de Germà Montaner, que encara és recordat per la gent gran del poble. D'ell ha escrit Julio Núñez: «Un labrador muy culto e inteligente, que admiraba por su perfecta declamación y la sobriedad de su gesto, haciendo brotar la emoción del público con una facilidad sorprendente»¹⁵, «Las actuaciones de Germán Montaner en 'Tierra Baja', 'El Zapatero y el Rey' y 'Un alto en el camino' fueron memorables»¹⁶. Tenia capacitat per a actuar i emocionar, sobretot, en els registres de drama i de teatre de vers en castellà. Pocs eren els actors valencians aficionats capaços d'arribar a aquest nivell de domini de la recitació perquè la majoria on realment destacaven era en els papers còmics i en els sainets.

12. Informació proporcionada per Vicentica Casaní.

13. Registre Civil dels Jutjats de Paterna.

14. Informació proporcionada per Vicentica Casaní.

15. NÚÑEZ NAVARRO, Julio, «El teatro del Batán y el Campamento», Valencia, *Jornada*, 30 junio 1973. Article proporcionat per l'amabilitat del senyor Vicente Cotoí Ibáñez.

16. NÚÑEZ NAVARRO, Julio, *El teatro de aficionados...*

L'autor en vers que ha marcat a moltes generacions d'actors, des de finals del segle XIX fins a l'inici de la dècada dels seixanta, ha estat José Zorrilla. Com a exemple de la repercussió de la seua obra només dir que a la ciutat de València, a finals de la dècada dels cinquanta, hi havia set teatres que tenien en cartell l'obra del *D. Juan Tenorio* que en aquells anys era retransmesa en directe, amb els comentaris del locutor de Ràdio València, Vicente Garrido¹⁷.

Ser de professió llaurador i ser un bon recitador, requeria tenir molta intuïció i saber observar els intèrprets que servien de model. Dels actors que millor interpretaren el vers destacaren dos grans de l'escena: Antonio Vico i Rafael Calvo. D'ells dos aprenien els més joves la tonalitat interpretativa que se li havia de donar als personatges. Cal recordar que en la companyia de Vico debutaren grans actors de l'escena valenciana, entre ells Manuel Llorens (1845-1910), l'actor valencià que millor recollí la tradició interpretativa del segle XIX i donà el relleu als actors del segle XX com ara Paco Comes i Pepe Alba.

Vico li va confiar a Llorens la interpretació del paper de Judas en la *Pasión de Jesucristo* de Pérez Escrig per a representar-la en el teatre Princesa, moment en què inicià el seu èxit professional. És Llorens, l'actor que millor defineix les característiques que tenien tots els aficionats que podien arribar a ser professionals: un talent intuïtiu i una fe inquebrantable. La companyia de Llorens actuava en tots els teatres dels pobles i de les ciutats, fins i tot al Principal de València i en gires per fora de les terres valencianes. La seua versatilitat actoral li permetia interpretar registres dramàtics i còmics; però, sobretot, en les peces de teatre en valencià era un mite indiscutible. Era el genial i inoblidable actor¹⁸ de referència en la ciutat i en els pobles. Convé citar la circumstància de la seua mort i soterrar perquè tinguem una idea del fenomen social, involuntari, que es va provocar. La necrològica apareix citada en l'*Almanaque de las Provincias* de 1911, i diu així:

...En aquel punto comenzó su popular carrera dramática, que le mantuvo toda su vida en primer lugar en el teatro popular cómico valenciano, al que cobró tanta afición que ha sido uno de sus principales valedores, obteniendo siempre grandísimo éxito, hasta que expiró el día 23 de octubre, el mismo día en que llegaron los Reyes a Valencia, lo cual dio lugar a mayor solemnidad a su entierro, pues asistieron a él el presidente del Consejo de Ministros, Sr. Canalejas, el Director General de Obras Públicas, Sr. Armiñán, el Gobernador Civil, el Presidente de la Diputación Provincial, el Alcalde, varios senadores, diputados a Cortes y representantes de las sociedades valencianas¹⁹.

La cita forma part de la història del teatre valencià. Eren molts els polítics que eren ja a València per rebre els Reis. El motiu de la visita reial era la cloenda dels festejos de l'Exposició Regional, inaugurada el 1909. En llegir l'esquela i les notes publicades als periòdics es sentiren

17. Entrevista amb Vicente Garrido, antic locutor de Ràdio València.

18. *Las Provincias*, «Manuel Llorens», 23-10-1910.

19. SIRERA, Josep Lluís i Remei MIRALLES, «Representar el sainete valenciano: imágenes textuales i tradición interpretativa», *Del oficio al mito: el actor en sus documentos*, coord. Evangelina Rodríguez, València, Universitat de València, 1997, t. II, p. 405.

en l'obligació moral d'acudir al soterrar. Cap altre actor de la ciutat ha estat despedit amb tants honors.²⁰

A València, hi havia teatres que obrien en la temporada d'estiu, en la platja i l'Albereda, amb motiu de les Fires de juliol. L'any en què València concentrà el millor mostrari de tot tipus d'activitats fou durant l'Exposició Regional del 1909. I un esdeveniment com aquell no deixaria indiferents els veïns de Paterna. Amb els carros i les tartanes s'organitzarien eixides per veure les mostres agrícoles (maquinària, llavors, demostracions de conreus...), les bandes i les companyies de més èxit. Aquesta és l'època que correspon a la joventut i maduresa de Germà Montaner, pare, i a la dels aficionats que tenien protagonisme a Paterna.

Germà Montaner, fill

Nascut el 8 de març de 1908, al carrer Godella, número 26, de Paterna. Fill de Desamparados Montaner Alba²¹. Com son pare, naix i viu molt a prop d'on estava el teatre del poble; només que en ell la vocació li porta a prendre la iniciativa des de molt menut. Quan s'inaugura el teatre del Batà té 16 anys. En eixos anys ja portava la direcció de la companyia d'actors aficionats. La millor referència que hi ha escrita sobre ell per algú del poble que el va conèixer, està recollida en el testimoni de Julio Núñez:

En la *Bombonera* comenzó sus éxitos quien más ha hecho por la escena en esta villa, sosteniendo la afición durante muchos años: Germán Montaner, hijo. Este actor, que se había iniciado ya en el Círculo San Isidro con un cuadro juvenil, llegaba espoleado por una vocación desbordante.

A pesar de su juventud, logró reunir bajo su dirección a los componentes de la compañía que dirigió su padre. Con él se reveló Palmira Fabra, una primera dama local que llegó a ser excelente profesional.

Otro notable galán, incorporado después al cuadro de Montaner, fue Manuel Peris.²²

En l'any 1927, va decidir eixir dels límits del poble i, junt amb dos amics, provà sort en el Conservatori. En la documentació que he trobat registrada al Conservatori de Música i Declamació, hi ha constància acadèmica de la prova d'ingrés i de les assignatures dels tres cursos que s'impartien. La primera referència pertany al curs de 1927-1928, convocatòria de juny. Es tracta de l'acta dels exàmens d'ingrés en l'ensenyament de Declamació. Porta data de 1 de juny de 1928. Realitzen l'ingrés tres alumnes, tots de Paterna. Per ordre d'inscripció són:

20. Una revisió molt recent de la vida i obra d'aquest actor a: Jaume LLORET I ESQUERDO, «Llorens! Biografia artística de l'actor valencià Manuïel Llorens (1845-1910)» a: *Actas del Simposio internacional sobre metodologías teatrales aplicadas a las dramaturgias contemporáneas*, edició de Rosa SANMARTÍN PÉREZ i Josep Lluís SIRERA, València, Episkenion, 2013, pp. 263-356.

21. Registre Civil dels Jutjats de Paterna.

22. NÚÑEZ, Julio, *El teatro de aficionados...*

Germán Montaner Montaner, Palmira Fabra Martínez i José Molina Benlloch. Els tres obtenen la qualificació d'aprovat.

El tribunal que els ha admés està format per Bernardo Morales com a vocal, Francisco Palanca com a president i César Vercher actuant de secretari. Palmira Fabra només realitza la prova d'ingrés perquè ja no queda cap constància d'ella en les actes. A poquet d'inaugurar-se el Gran Teatro i, coincidint amb l'arribada del cinema sonor, és quan ells van decidir passar per la formació del Conservatori. Encara no tenien vint anys.

El mateix mes de la prova d'ingrés, però amb data de 5 de juny de 1928 només es presenten dos alumnes als exàmens de l'assignatura de Declamació de primer curs. Per ordre d'inscripció són Germán Montaner Montaner i José Molina Benlloch, tots dos amb la mateixa nota d'aprovat. El tribunal que els ha examinat és el mateix que el de la prova d'ingrés. Entre el dos exàmens hi ha només una diferència de cinc dies i ja no apareix el nom de Palmira en les proves de primer curs. Ja havien de tenir bones qualitats actorals perquè passen directament al nivell de segon curs. En aquest nivell de segon tampoc apareix ja el nom de José Molina Benlloch.

En el curs 28-29 hi ha dos alumnes examinats en l'acta de 2 de maig. Per ordre d'inscripció són: Germán Montaner Montaner i Manuel Marco Millá, tots dos amb la nota d'aprovat. Firma l'acta el professor Francisco Palanca. D'eixe mateix curs és l'acta de l'assignatura de Nocions de la Literatura Dramàtica. Per ordre d'inscripció són: Germán Montaner Montaner, Manuel Marco Millá i Dolores Piquer Ros, tots amb la nota d'aprovat. Firma l'acta el professor Bernardo Morales, amb data 1 de juny de 1929.

I ja en el curs 1929-1930 apareixen les notes de l'assignatura de Declamació de tercer curs. Només hi ha dos alumnes examinats, Francisca Vera Marín i Germán Montaner Montaner, tots dos amb la nota d'excel·lent. L'acta està firmada el 2 de juny de 1930²³.

En aquest últim examen hi ha hagut un canvi en el llistat de professors perquè Francisco Palanca havia mort en 1929 i havia estat substituït per un altre actor de gran categoria com Paco Comes.

La consulta d'aquest expedient serveix per a comprovar el nombre tan reduït d'alumnes que passaven per les aules per a estudiar, probablement per la incompatibilitat dels horaris amb els treballs. I també demostra la realitat de l'existència de nombrosíssims actors de companyies d'aficionats de formació autodidàctica. Dels tres alumnes de Paterna que van aprovar l'ingrés, només acabà el cicle complet Germà Montaner. Estudis que li vindrien molt bé quan, més endavant, entraria a treballar en la ràdio per a dirigir als actors de l'emissora. El seu pas pel Conservatori, amb els tres anys d'aprenentatge, li permetria educar i perfeccionar la dicció, per tal d'obtenir registres de diferents tonalitats, la pròpia dels grans teatres i la de versatilitat més cuidada per a les retransmissions de ràdio.

Un comentari es mereix el professorat tan excepcional amb qui comptaren els alumnes d'aquells anys. Bernat Morales era un important crític teatral del *Mercantil Valenciano*, i, tot i que regentava una farmàcia a Burjassot, era natural del Cabanyal. Era un dels intel·lectuals

23. *Actas de los expedientes académicos*, Secretaria del Conservatori Superior de Música de València.

més prestigiosos del moment. En l'etapa de la Segona República va estar encarregat de la Salut Pública a les comarques de l'Horta Nord. Autor de diverses novel·les, una d'elles (*La Rulla*) traduïda a l'alemany. Com a autor de teatre intentà dignificar l'escriptura en valencià amb peces dramàtiques, d'entre les que cal destacar *La Borda* i *La mare terra*.²⁴

Francesc Palanca, fill de Palanca i Roca, havia estat actor galant en les companyies de María Tubau i d'Emilio Mario i, després amb la de María Guerrero. Va fer gires per Espanya i Amèrica. Establert definitivament a València, passà a dirigir actors i a donar classes al Conservatori.²⁵

I, finalment, Paco Comes, només va ser professor en el tercer curs d'estudis de Germà Montaner, amb qui va comptar per a integrar-lo en la seua companyia. Una de les figures més importants de l'escena valenciana amb fama interpretativa des de molt menut; als dèssset anys ja era galant jove de la companyia de Juan Colom. La primera actuació a Madrid va ser amb Emilio Thuiller²⁶. Va fer gires per Espanya i Amèrica. Creà una companyia amb la que va fer gires a Orà, seguint els passos del primer que es va atrevir, Palanca i Roca. Autor de varies obres de teatre en valencià. Va escriure també *Mis Memorias*, prologat per Jacinto Benavente, i una breu *Historia del teatro*.

He cregut convenient referir-me al professorat per remarcar la seua qualificació per a dirigir la formació dels qui aspiraven a adquirir unes estructures bàsiques, teòriques i pràctiques, en l'ofici teatral. El professorat era el millor al que podien aspirar en la ciutat.

El teatre mai va ser entés per Germà Montaner com la professió de la que anara a viure perquè prompte entrà a treballar al Jutjat de Llúria i, més endavant a l'Audiència de València, com a funcionari dels serveis de l'administració. Al llarg de la seua vida va comptar amb l'estabilitat econòmica que li proporcionava el treball en l'administració. Mai va deixar el seu ofici per a dedicar-se a ser un actor professional.

Durant els anys trenta treballà al teatre Alkàzar de València amb la companyia de Vicent Mauri. El 19 de febrer del 1931 s'hi estrenava *La vista causa de Mary Hetta*, original de Faust Hernández Casajuana. Van actuar-hi: Amparo Rivelles, Palmira Castaño, Pilar Martí, Luisita Martí, Mercedes Mauri, Trini Sainz, Manolo Rodrigo, Ramón Serneguet, Vicente Mauri, Leopoldo Pitarch, Germán Montaner, Ernesto Navarro, Enrique Sanchis, Paco Bellver, Julio Espí i R. G. Leonardo. En la publicació de l'obra, el 28 de febrer del 1931, apareix el llistat del repartiment. El personatge que interpreta Germà Montaner està caracteritzat com a «chove dispost» i es diu Félix «que apareix prou decidit»²⁷.

L'obra estigué una temporada molt llarga, i amb molt d'èxit. Així, el crític d'*El Mercantil* escriu:

24. Vid. MIRALLES, Remei i Josep Lluís SIRERA, eds. de *Teatre Dramàtic de començaments del segle XX*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1993.

25. *Enciclopedia de la Región Valenciana*, València, 1973, t. VIII, p. 154.

26. Vid. FRANCISCO COMES, *Mis Memorias*, València, s. i., s. a.

27. HERNÁNDEZ CASAJUANA, F. *La vista causa de Mary Hetta*, *Nostre Teatro*, nº 17, 1931.

Los intérpretes estuvieron muy bien todos; cada uno en su respectivo papel se esforzó en realzar el personaje que encarnaba [...] Todos fueron muy aplaudidos al final de los tres actos, presentándose con ellos el señor Casajuana, que al final, entre aplausos entusiásticos, tuvo que pronunciar breves palabras dando las gracias [...] El éxito fue definitivo, y a juzgar por lo bien que el público acogió la obra, durará en los carteles.²⁸

La crítica de *Las Provincias* és similar: «Diremos que la obra fue muy aplaudida, que hubo llamadas a escena, que todos los artistas estuvieron muy propios en las escenas del juicio»²⁹. El debut a la ciutat de València no podia haver anat millor, ja que van mantenir-se fins acabar la temporada.

En la temporada següent, també apareix en el repartiment de *L'hort de les freses* de Maximilià Thous, estrenada el 15 d'octubre del 1932 al mateix teatre Alkàzar. Les crítiques són entusiastes. En *Las Provincias* es diu en efecte:

La interpretación fue por todos conceptos inmejorable de ajuste y de vitalidad [...] Muy en situación todos los demás actores, Bellver, Merlo, Espí (otro éxito de carácter huertano), Sanchis, Navarro y Montaner [...] Maximiliano Thous tuvo un éxito clamoroso.

I com a detall del públic assistent:

No dejemos de consignar la nota gratísima de ver en todas las localidades muchas elegantes señoras. Es un síntoma excelente.³⁰

En aquesta obra el personatge que interpreta Montaner és el de «senyoret».³¹

Els moments més importants en la seua dedicació al teatre vindria del treball a la ràdio on feia gala d'una magnífica dicció. A finals del 1931 es crea l'emisora Unión Radio Valencia, EAJ3.³² I va ser Germán Montaner qui va crear i dirigir la primera companyia de radioteatro junt amb Encarna Cubells.³³ La retransmissió era per la nit, un dia a la setmana; al principi era el dijous i després de la guerra civil passaria a divendres.³⁴ L'obra de *Radioteatro* programada per al dijous 3 de novembre de 1932 era *El sí de las niñas* de Moratín.³⁵ Allí va estar treballant com a director i primer actor fins la dècada dels quaranta en què pren el relleu José Ortolano.

Durant la guerra es va traslladar amb la seua dona i el fill a viure a Paterna perquè li ho va demanar son pare. Allí estigueren fins passar el anys més durs de la postguerra. El 1946 va

28. *El Mercantil Valenciano*, 20-2-1931.

29. *Las Provincias*, 20-2-1931.

30. *Las Provincias*, 16-10-1932.

31. THOUS, Maximilià, *L'hort de les freses*, Valencia, Editorial «Arte y Letras», 1933.

32. *Gran Enciclopèdia de la Región Valenciana*, València, 1973, t. XII, p. 41.

33. Entrevista amb Vicente Garrido.

34. Informació proporcionada per Eva Marqués Domingo, Cap de Programes Cadena SER València.

35. *Las Provincias*, 3-11-1932

ser Clavari Major del Crist³⁶. I en les festes, per a finalitzar l'any de clavari, es va organitzar al Gran Teatre de Paterna la representació que encara la gent major del poble recorda i de la que els participants conserven fotografies. En ella actuaren pare (l'astròleg) i fill (protagonista) plegats. Era l'obra en vers *El zapatero y el rey* de José Zorrilla. La protagonista havia de ser Palmira Fabra; però, finalment, va ser substituïda per una jove (setze anys) Vicentica Casaní.³⁷ En estiu es feia el teatre l'aire lliure en la plaça de bous, molt a prop dels quarters, on va estar actuant³⁸ vàries temporades.

Va estrenar obres de Pemán, Paco Barcino, Arturo Casinos, Morante Borràs, Melià, Paco Comes (del que era molt amic) i Peris Celda. L'última obra que va representar fou *Cobardías* de Linares Rivas. Companys de la seua època eren els actors Paco Julià i Ramón Cebrià.

Pel testimoni del seu fill es sap que va seguir actuant fins, pràcticament, els anys seixanta. Moment en què el seu fill comença a formar part de les companyies de València. I en l'única obra que coincidiren treballant junts va ser, com no! en el *Don Juan Tenorio* amb Teresa Soria (futura esposa de Germà Montaner, nét) als locals del Centre Cultural de Russafa.

L'últim programa que he pogut consultar fa referència a l'actuació en el teatre Unió Musical de Lliria, divendres 11 de desembre del 1959, a les 10'30 de la nit:

¡Extraordinario acontecimiento artístico! Presentación de la gran compañía de comedia de Germán Montaner. Única representación de la interesante y discutida comedia en tres actos y un sueño, original de J. I. Luca de Tena-J. M. De la Cuesta. *Dos mujeres a las nueve*, plantea el más apasionante y sugestivo conflicto de amor que hará estremecer todos los corazones. ¡SEÑORA! Si es usted celosa, no deje de ver esta magnífica obra y si no lo es, véala igualmente.³⁹

El preu de la millor butaca era de 15 pessetes. En aquesta obra actuaven també familiars com Concha Montaner (germana) i Teresa Soria (futura nora).

Mentre, la vida de Paterna continua amb els seus actors aficionats. El 21 de juny de 1959, apareix al diari *Las Provincias* una crònica de Vicent Cardona:

Teatro y Caridad. Otro éxito más del cuadro artístico que dirige el incansable Ernesto Simó, el pasado martes en el Gran Teatro. Mª Julia Laorden, Mercedes García, Rosalía Mir, Luis Cervera, Fernando Laorden, Ramón Morera, Vicente Fabado Valero y Juan Antonio Asensi, fueron los felices intérpretes de «La muralla» famosa obra de Joaquín Calvo Sotelo. El público premió con largos aplausos el mérito artístico de estos jóvenes aficionados así como la actuación de Antonio Ferrandis —actor profesional, hijo de esta villa— que recitó

36. Informació recollida de Vicent Cardona.

37. Entrevista amb Vicentica Casaní.

38. Informació proporcionada pel seu fill.

39. Programa, imprenta Verdeguer, Lliria, 1959.

dos bellos poemas. Muy eficaz Vicente Milara como apuntador. Los fondos de esta velada van destinados al Secretariado de Caridad.⁴⁰

Per a Antonio Ferrandis, el seu mestre havia estat Germà Montaner quan l'havia vist actuar al seu poble. La presència de la seua veu a la ràdio i a l'escena encara ha quedat en la memòria de la gent del poble que el va conèixer.

La seua mort va produir-se a resultes d'una operació quan encara no s'havia jubilat. Va morir als 67 anys, a la clínica La Salud, el 19 de novembre de 1975. La notícia aparegué en les esqueles del dia 20 en els dos diaris, *Las Provincias* i *Levante* on s'informava que la missa i soterrar tindrien lloc a Paterna. A l'endemà, el dia 21, en la secció de la cartellera de *Levante* apareixia una nota d'agència amb el següent text:

Ha muerto el actor Germán Montaner. Falleció en Valencia a los sesenta y siete años de edad, el conocido actor Germán Montaner Montaner, quien ejercía su actividad profesional como funcionario del Ministerio de Justicia.

El finado había llenado una larga etapa del teatro en Valencia, especialmente a través de las antenas de Radio Valencia, formando pareja con la actriz Encarna Cubells.

Era padre de los también actores Germán y Ramón Montaner.⁴¹

Eixe dia també apareix idèntica nota d'agència en el diari de *Las Provincias*, en la pàgina d'Actualitat Valenciana, en la secció *24 horas en Valencia*. En aquesta mateixa pàgina es publicava una lliçó del curs de valencià de Lluç Morant *El xiquet i la llengua*. El Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats publicava una nota de premsa denunciant que els professors d'ensenyament mitjà no havien cobrat el sou del mes anterior. I se'n parlava de la conferència i presentació que Carlos Barral havia fet del llibre *Sociología del Arte* de Arnold Hauser⁴². Per descomptat, però, que les notícies més importants dels diaris en eixos dies eren la mort i el soterrament de Franco, i la proclamació de Juan Carlos com al seu successor.

Germà Montaner, nét

Nascut a València, el 25 de febrer de 1935, fill de Concepció Blay Antón. La seua mare era filla del metge de Casinos. La família vivia al carrer Joaquín Costa número 31. Després passarien a Reina Germana, número 15.

Quan s'inicia la guerra es traslladaren a viure a Paterna. Allí va passar tota la infància i allí van nàixer els seus dos germans. D'eixa etapa són els records de la família de son pare i dels camps de Paterna. Evoca amb orgull la interpretació de l'avi i del pare en l'obra *El zapatero y el*

40. *Las Provincias*, 21-6-1959.

41. *Levante*, 20-11-1975. Hi ha un error en el nom del segon fill, havia de dir Eduardo. Encara que actuà en algunes ocasions mai no ha tingut la continuïtat que la resta de la família.

42. *Las Provincias*, 20-11-1975.

rey. I quan son pare va dirigir *La sobrina del cura* de Carlos Arniches al Gran Teatre de Paterna, participà en el grup de xiquets que intervenien en l'obra.

Passats els anys d'incertesa i angoixa de la postguerra tornaren a viure al domicili de València. S'inicià en el teatre de la falla de Joaquín Costa-Borriana i en el Centre Cultural del carrer Sueca, on es trobava el nucli més dinàmic de la vida teatral d'aficionats de la ciutat de València: era el cor de Russafa. Allí es formava la pedrera que després passava a la companyia de la Casa dels Obrers, en ple centre històric i a la de l'Alkàzar. Eixe va ser el camí que ell mateix va seguir.

Li agradava el futbol i jugava en l'equip de l'Hércules de Paterna on anava als entrenaments. Voldria haver fet carrera de futbolista perquè era el que més destacava en l'equip; però ho va haver de deixar per una malaltia.

Després d'aprovar l'Examen d'Estat en l'any 1958 decideix entrar a treballar en Ferramental, empresa de la que era gerent el fill d'Encarna Cubells, tot i que son pare volia que estudiara la carrera de Dret. Després de fer el servei militar a Eivissa, comença a formar part com a actor de les companyies que actuaven a l'Alkàzar i a la Casa dels Obrers.

Abans, però, participa com actor en un muntatge destinat a esdevenir històric. Amb motiu de les festes del Corpus, el *Teatre Estudi* de *Lo Rat Penat* organitzà la representació dels tres misteris del Corpus de València: els d'*Adam i Eva* o *la Creació del món*, *El rei Herodes* o *la Degolla* i *Sant Cristòfol*. Es representaren el 22 i 23 de juny de 1959, a les onze de la nit a la Plaça de l'Almoïna, amb escenografia de Joaquim Michavila i direcció de Josep Maria Morera. Eduardo López Chavarri fa la crítica, i diu:

Sobre una escena de diversos planos, y con un decorado tan parco como esquemático, el director José María Morera ha montado con feliz inventiva las tres obras, y gracias a su labor la realización se desarrolla por cauces de interés y sin movimientos falsos; también es justo señalar que Morera ha contado con un disciplinado conjunto de actores y comparsas, tanto más difíciles de mover por lo numerosos.⁴³

Entra llavors a treballar en Radio València, com a actor de la companyia de Radioteatre que encara dirigien Encarna Cubell i José Ortolano. Aprofitant l'èxit de l'emissió radiofònica d'*Ama Rosa* de Guillermo Sautier Casaseca, es fa una gira pels pobles per a representar una versió de la mateixa obra que obtindria un gran èxit de públic. Germà Montaner interpretava el paper del fill, en companyia de Tomás Solano, Germán Viana, Vicente Vives, Vicentica Bonastre, Rosa Calvo, Merche Martínez i Vicentica Ruíz. El 5 de juliol de 1959 actuaren al Gran Parque Fallero de Burjassot.⁴⁴ Com a actor del quadre de veus participà també en les emissions de Ràdio Mediterráneo i Ràdio Nacional.

En la Casa dels Obrers (després Teatre Talia) formà part de la companyia durant diverses temporades com a actor de repartiment. La dècada dels seixanta va coincidir amb una de les

43. *Las Provincias*, 23-6-1959.

44. Programa de la funció.

etapes més glorioses de la programació⁴⁵ perquè dirigia la companyia Francisco Linares Rivas, nebot del conegut autor de teatre.

La companyia de la Casa dels Obrers comptava amb un grup d'actors que sempre cobrava en funció de la recaptació de la taquilla. Eren actors aficionats amb molts anys de treball i experiència que estaven considerats com a semiprofessionals. La llista és llarga, però es mereixen ser citats: Isabel Tortajada, Emilia Clement, Trini Guillem, Amparo Guillot, Lolita Belenguer, Fina Palop, Teresa Soria, Lolita Monfort, Mª Cristina Barroso, Mª Josefa Benet, Fina Pérez, Elsa Campos, Enrique Hurtado, Avelino Serrate, Enrique Vidal, Pablo Álvarez Rubio, Salvador Soriano, José Albiach, Juan Simó, Mariano del Río, Alfredo Bonet, Vicente García, Germán Montaner, Pepe Codoñer, Alberto Aparisi, Ramón Cebriá, J. Manuel Marco, Vicente Cruaños, Enrique Albi, José Luis Galindo, Vicente Serrano, José Luis Vizoso...⁴⁶

Quan es va casar amb l'actriu de la companyia Teresa Soria el 1964, seguiren actuant diverses temporades més. Al final de la dècada dels seixanta, però, el Teatre Talia comença la seua decadència: els gustos comencen a canviar i s'imposava una estètica molt distinta, més vinculada als teatres independents. Etapa que coincideix amb l'arribada dels fills al matrimoni. Tots aquests fets determinen el tancament definitiu d'una etapa de la vida dedicada al teatre. Afició que havia compaginat amb el treball en una empresa. D'eixa etapa recorda especialment el treball en alguns muntatges com: *La casa de los siete balcones* d'Alejandro Casona, *El alcalde de Zalamea* de Calderón de la Barca, *El caudal de los hijos* de López Pinillos, *El hombrecillo* de Carlos Arniches, *La dama del alba* d'Alejandro Casona, *La herida luminosa* de Josep Maria Sagarra, *Las cartas boca abajo* y *En la ardiente oscuridad* d'Antonio Buero Vallejo, *El hombre que mató a nadie* de Mario Benedetti i *El cepillo de dientes* de Jorge Díaz...⁴⁷

Les expectatives del doblatge per a Canal 9 li permeteren tornar a l'activitat teatral, i des d'aleshores no va restar mai inactiu, dedicant-se únicament a l'ofici d'actor. En l'oblit quedaven els anys dedicats al treball d'una empresa familiar que acabà malament per la gestió del gerent que la portava.

El director Rafael Calatayud de *LaPavana* va ser qui el va recuperar i qui li va confiar el paper de Dràcula en una obra de gran èxit *Escápate conmigo, monstruo* en les programacions infantils de la Sala Escalante. Acollida meravellosament bé pel públic i per la crítica, comptava amb l'escenografia de Carlos Montesinos, música de Joan Cerveró i guió de Mique Beltrán. Alguns comentaris de la crítica referides a l'actor han estat: per a Inma Garín «Espléndido musical», «Germán Montaner configura un Drácula con mucha marcha»⁴⁸; per a Emilio Mayorga: «Los actores están francamente ajustados»⁴⁹; per a Nel Diago: «Divertidísimos Germán Montaner, el Conde, y Manuel Ochoa, la Momia», «Eso le permite al director conseguir momentos

45. MIRALLES, Remei i Josep Lluís SIRERA, *El teatro Talía: un escenario para Isabel Tortajada*, València, Episkenion, en premsa.

46. Programes de la Casa dels Obrers i Teatre Talia de l'arxiu de l'actor.

47. Entrevista amb Germà Montaner.

48. *Levante*, 5-5-1990.

49. *Cartelera Turia*, 7-13/5/1990.

ciertamente antològics, como la rumbosa aparició de Dràcula»⁵⁰; per a Josep Lluís Sirera «els personatges ben construïts (però potser amb unes gotes paròdiques de més) són molt ben interpretats»⁵¹; i per a Enrique Herreras: «Genial la primera aparició del Conde»⁵².

Aquesta segona oportunitat li va permetre estar catorze anys treballant de manera continuada en el teatre, la televisió i el cine. De les dèssset obres de teatre podríem destacar aquelles en què ha estat protagonista, com a *Nàpols Milionària* de Eduardo de Filippo. Aquesta obra va ser l'elegida per a donar-se a conèixer la Companyia de Teatre El Micalet, dirigida per Joan Peris. El crític Julio A. Máñez escrigué. «Germán Montaner pone toda la carne en el asador de su difícil papel de *Genaro*, y sale siempre con bien»⁵³. És, sens dubte, l'obra on millor ha demostrat la seua versatilitat, per la varietat de registres tràgics i còmics. Amb la mateixa companyia participarà també en *El burgés gentilhome*, *La ruleta russa* i en *El somni d'una nit d'estiu*.

La llista de treballs, però, ha estat molt més considerable quan ha participat com a actor de personatges episòdics, personatges recodats de muntatges com *El Casament*, de Bertolt Brecht, *Don Juan Tenorio*, dirigida per John Strasberg, *Los Malcasados de Valencia* de Guillem de Castro (coproducció de la *Compañía Nacional de Teatro Clásico* i del *Centre Dramàtic de la Generalitat de València*), *Als lladres!* d'Eduard Escalante, *Centaures* de Manuel Molins, *San Juan* de Max Aub o *La venganza de don Mendo* de Pedro Muñoz Seca... Igualment episòdiques però ressenyables han estat les seues intervencions en diverses sèries televisives (fins un total de dèssset), entre les que destaquem *Farmacia de guardia* (1994) i *A flor de pell* (1996), en les que interpretava un personatge que apareixia regularment.

L'any 1993 té l'oportunitat d'iniciar el treball en el cinema quan Luis García Berlanga el crida per a *Todos a la cárcel*. Va participar en vint-i-vuit pel·lícules, de les que destaquem: *Tranvia a la Malvarrosa* de José Luis García Sánchez, *Tabarka* de Domingo Rodes, *Blasco Ibáñez, la novela de su vida* de Luis García Berlanga, *El milagro de P. Tinto* de Javier Fesser, *Flores de otro mundo* d'Icíar Bollaín, *Viento del pueblo*, *Miguel Hernández* de José Ramón Larraz, *Torremolinos 73* de Pablo Berger, *La gran aventura de Mortadelo y Filemón* també de Javier Fesser, *Ausiàs March* de Daniel Múgica i *El coche de pedales* de Ramón Barea.

Al llarg de la seua carrera només ha comptat amb una formació autodidacta que s'ha construït sobre la idea de fer i més fer, que és el que li ha donat ofici. Per a ell sempre és l'actor qui ha de marcar la pauta de com començar un personatge. Creu que el pes essencial sempre és de l'actor que ha de tenir sensibilitat i facilitat per a agafar el to interpretatiu amb intuïció. El que passa a la vida i la reacció davant els fets és el que l'orienta a saber el que ha de fer. Creu que la comunió de l'actor amb el públic es fonamenta en la sinceritat d'allò que es fingeix a la interpretació. Com en el futbol, que tot depèn al remat del que facen els jugadors, en el teatre pensa que passa igual.

50. *El Público*, mayo-junio, 1990.

51. *El Temps*, 28-5-1990.

52. *Qué y Dónde*, 7-13/5/1990.

53. *El País*, 17-5-1995.

Eixa manera d'entendre el teatre és la que caracteritzaria l'actor aficionat del teatre valencià que acaba per professionalitzar-se.

Paterna i la memòria viva

La història dels actors i del teatre a Paterna ha estat possible reconstruir-la gràcies a la memòria viva de les persones que han conservat, en el record, el que havia estat el seu poble quan tots es coneixien. Perquè ha perdurat, en ells, l'alegria dels anys de joventut en els que l'afició al teatre els omplia el temps d'oci. I, sobretot, perquè la riquesa d'iniciatives que s'han donat al llarg dels anys, és la que ha fet que no siga tanta casualitat que Paterna, com a poble, pugua haver tingut entre els seus fills: actors i actrius, cantants, músics, quadre de ball i dansa, companyia estable, teatres, empresaris i escriptors.

